

Prawo

Prawnokarna ochrona wierzycieli

Zagadnienia teorii i praktyki

Krystyna Patora

Prawnokarna ochrona wierzycieli

Zagadnienia teorii i praktyki

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Prawo

Prawnokarna ochrona wierzycieli

Zagadnienia teorii i praktyki

Krystyna Patora

Krystyna Patora – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Karnego, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Anna Błachnio-Parzych

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Izabela Baran

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Jirsak

© Copyright by Krystyna Patora, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09843.20.0.M

Ark. wyd. 22,0; ark. druk. 20,0

ISBN 978-83-8220-161-1

e-ISBN 978-83-8220-162-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział I	
Dotychczasowe doświadczenia w zwalczaniu zjawiska udaremnienia zaspokojenia wierzyciela	15
1. Ochrona wierzyciela w czasach starożytnych i nowożytnych	15
1.1. Podstawowe tendencje kryminalizacyjne udaremnienia zaspokojenia wierzyciela na świecie	15
1.2. Podstawowe tendencje kryminalizacyjne udaremnienia zaspokojenia wierzyciela w Polsce do roku 1932	21
2. Ochrona wierzyciela w Kodeksie karnym z 1932 r.	24
3. Ochrona wierzyciela w latach 1945–1994	26
4. Ochrona wierzyciela w Ustawie z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego	30
5. Uwagi końcowe	33
Rozdział II	
Wątpliwości dotyczące interpretacji znamion przestępstw na szkodę wierzycieli zawartych w artykułach 300–302 Kodeksu karnego	35
1. Uwagi wprowadzające	35
2. Pojęcie „przestępstwo gospodarcze”	36
3. Pojęcie „obróć gospodarczy”	38
4. Pojęcie „działalność gospodarcza”	42
5. Pojęcia „obróć gospodarczy” oraz „działalność gospodarcza” w wykładni art. 300 k.k.	44
6. Dłużnicy faktycznie prowadzący działalność gospodarczą	54
7. Pojęcie „przedsiębiorca”	55
8. Pojęcia „dłużnik” oraz „wierzyciel”	56
9. Pojęcie „wierzitelność”	65
10. Wątpliwości interpretacyjne wynikające z art. 300 k.k.	68
10.1. Znamię „pozornego obciążania składników majątkowych”	68
10.2. Znamię „wielu” – użyte w art. 300 § 3 k.k. – jako problem interpretacyjny	73

6 Spis treści

11. Wykładnia znamion przestępstwa z art. 301 § 1 k.k.	77
11.1. Pojęcie „nowa jednostka gospodarcza”	77
11.2. Znamię „tworzenie nowej jednostki gospodarczej”	80
11.3. Związek przyczynowy oraz tożsamość podmiotu	85
11.4. Znaczenie znamienia „kilku wierzycieli” w art. 301 § 1 k.k.	87
11.5. Czas powstania zobowiązania	89
11.6. Kolejność znamion czasownikowych oraz znaczenie skutku czynu zabronionego i znaczenie ważności czynności	90
12. Wykładnia znamion przestępstwa z art. 301 § 2 k.k.	91
12.1. Znamię „doprowadzenie do swej upadłości lub niewypłacalności”	91
12.2. Zasada <i>lex certa</i> a znamię „doprowadzenie do swojej niewypłacalności lub upadłości”	95
13. Wykładnia znamion przestępstwa z art. 301 § 3 k.k.	97
13.1. Znamię czynu „w sposób lekkomyślny”	97
13.2. Znamię „trwonienie części składowych majątku”	99
13.3. Znamię „zaciąganie zobowiązań lub zawieranie transakcji oczywiście sprzecznych z zasadami gospodarowania”	100
14. Wykładnia znamion przestępstwa z art. 302 § 1 k.k.	103
14.1. Wymóg równomiernego zaspokajania wierzycieli	103
14.2. Faworyzowanie wierzycieli a decyzje innych organów	109
15. Wykładnia znamion przestępstwa z art. 302 § 2 k.k.	111
15.1. Pojęcie „korzyści” z art. 302 § 2 k.k.	111
15.2. Pozostałe uwagi do art. 302 § 2 k.k.	113
16. Uwagi dotyczące pojęcia „korzyść”	114
17. Uwagi końcowe	115

Rozdział III

Oceny prawnokarne zachowań wypełniających znamiona czynów zabronionych dotyczących ochrony wierzycieli na podstawie niektórych przepisów części ogólnej Kodeksu karnego **117**

1. Uwagi wprowadzające	117
2. Relacja art. 300–302 k.k. do zasad odpowiedzialności karnej	117
2.1. Relacja art. 300–302 k.k. do art. 1 k.k.	117
2.1.1. Elementy określające bezprawność przestępstw gospodarczych na podstawie art. 1 § 1 k.k.	118
2.1.2. Ocena społecznej szkodliwości przestępstw na szkodę wierzycieli	119
2.2. Problem obowiązywania ustaw w czasie	124
3. Relacje art. 300–302 k.k. do okoliczności wyłączaających bezprawność	126
3.1. Stan wyższej konieczności	126
3.2. Kolidzja obowiązków	129
3.3. Ryzyko gospodarcze	130
3.3.1. Eksperyment ekonomiczny	130
3.3.2. Ryzyko gospodarcze dnia powszedniego	135
3.4. Zgoda pokrzywdzonego	137

4. Relacja art. 300–302 k.k. do okoliczności wyłączających winę	139
4.1. Stan wyższej konieczności (ekskulpacyjny)	139
4.2. Błąd co do znamion ustawowych	140
4.3. Nieświadomość bezprawności czynu	142
5. Uwagi końcowe	143

Rozdział IV

Zbieg art. 300 Kodeksu karnego z innymi przepisami **145**

1. Uwagi wprowadzające	145
2. Zbieg przepisów ustaw	146
3. Kwalifikacja prawna przy zastosowaniu art. 12 k.k.	156
4. Zbieg przepisów	161
4.1. Zbieg art. 300 § 1 k.k. z art. 300 § 2 k.k. oraz z art. 300 § 3 k.k.	161
4.2. Zbieg art. 300 § 1 i § 3 k.k. z art. 301 § 1 k.k. oraz art. 300 § 2 k.k. z art. 301 § 1 k.k. oraz art. 300 § 1 i § 3 k.k. z art. 301 § 2 k.k.	163
4.3. Zbieg art. 300 § 1 i § 3 k.k. z art. 302 § 1 k.k. oraz art. 300 § 2 k.k. z art. 302 § 1 k.k.	165
4.4. Zbieg art. 302 § 2 k.k. z art. 229 § 1 k.k. oraz art. 302 § 3 k.k. z art. 228 § 1 k.k.	167
4.5. Zbieg art. 300 k.k. z art. 303 k.k.	168
4.6. Zbieg art. 300 k.k. z art. 284 k.k.	171
4.7. Zbieg art. 300 k.k. z art. 286 k.k. oraz z art. 297 k.k.	173
4.8. Zbieg art. 300 k.k. z art. 296 k.k. oraz art. 301 § 1 k.k. z art. 296 § 1 k.k.	176
4.9. Zbieg art. 300 k.k. z art. 288 k.k. oraz art. 300 k.k. z art. 291 k.k.	182
4.10. Zbieg art. 300 § 2 k.k. z art. 239 § 1 k.k.	183
4.11. Zbieg art. 300 k.k. z art. 522 oraz z art. 523 Prawa upadłościowego	185
4.12. Zbieg art. 300 k.k. z art. 301 k.h., obecnie art. 586 k.s.h.	189
4.13. Zbieg art. 300 k.k. z art. 267b Prawa spółdzielczego	193
4.14. Zbieg art. 300 k.k. z art. 229 oraz art. 229a Ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, obecnie art. 435 i 436 Ustawy z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej	194
4.15. Zbieg art. 300 k.k. z art. 310 k.k.	195
4.16. Zbieg art. 300 § 1 k.k. z art. 270 k.k.	199
4.17. Zbieg art. 300 k.k. i art. 271 k.k.	203
4.18. Zbieg art. 300 § 1 i 3 k.k. z przepisami Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości	208
4.19. Zbieg art. 300 k.k. z art. 272 k.k.	210
4.20. Zbieg art. 300 § 2 k.k. z art. 90 k.k.s.	211
5. Uwagi końcowe	213

Rozdział V

Ochrona wierzycieli w prawie międzynarodowym, europejskim i w wybranych krajach	215
1. Uwagi wprowadzające	215
2. Rodzaje ochrony w prawie międzynarodowym	216
3. Rodzaje ochrony w aktach Rady Europy oraz prawie unijnym	219
4. Przepisy karne niektórych państw dotyczące ochrony wierzycieli	243
4.1. Wprowadzenie	243
4.2. Prawnokarna ochrona wierzycieli w niemieckim Kodeksie karnym	244
4.3. Prawnokarna ochrona wierzycieli w austriackim Kodeksie karnym	252
4.4. Prawnokarna ochrona wierzycieli we francuskim Kodeksie karnym	257
4.5. Prawnokarna ochrona wierzycieli w rosyjskim Kodeksie karnym	258
4.6. Prawnokarna ochrona wierzycieli w czeskim Kodeksie karnym	259
4.7. Prawnokarna ochrona wierzycieli w słowackim Kodeksie karnym	262
4.8. Prawnokarna ochrona wierzycieli w ukraińskim Kodeksie karnym	265
4.9. Prawnokarna ochrona wierzycieli w białoruskim Kodeksie karnym	266
4.10. Prawnokarna ochrona wierzycieli w litewskim Kodeksie karnym	267
4.11. Prawnokarna ochrona wierzycieli w prawie angielskim	268
5. Uwagi końcowe	272
Zakończenie	273
Bibliografia	277
Akty prawne i decyzje	300
Orzeczenia	307
Wykaz stron internetowych	319

Wykaz skrótów

Biul.SAKa.	– „Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach”
BPK	– „Biuletyn Prawa Karnego”
dodatek	– dodatek miesięcznika „Prokuratura i Prawo” zawierający
Orzecznictwo	orzeczenia Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczel- nego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz.	– Dziennik Urzędowy
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	– Europejski Trybunał Sprawiedliwości
k.h.	– Kodeks handlowy
k.k.	– Kodeks karny
k.k. z 1932 r.	– Kodeks karny z 1932 r.
k.k.s.	– Kodeks karny skarbowy
k.p.c.	– Kodeks postępowania cywilnego
k.p.k.	– Kodeks postępowania karnego
k.s.h.	– Kodeks spółek handlowych
KZS	– „Krakowskie Zeszyty Sądowe”
M.Pr.Bank.	– „Monitor Prawa Bankowego”
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
u.p.z.	– Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary
OSA	– Orzeczenia Sądów Administracyjnych
OSAŁ	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Łodzi
OSASz	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
OSAW	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1962 do końca 1994 r. – OSNCP)
OSN(K)	– Orzeczenia Sądu Najwyższego (Izba Karna)
OSAKat	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa

OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
PUiN	– Prawo upadłościowe i naprawcze
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
t.j.	– tekst jednolity
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej – wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej oraz Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej
TPP	– „Transformacje Prawa Prywatnego”
TWE	– Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z 1957 r.
u.o.o.g.	– Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego
wkł.	– wkładka
Zb.Orz.	– Zbiór Orzeczeń

Wstęp

Przedmiotem niniejszej pracy jest ocena przepisów kryminalizujących zachowania na szkodę wierzycieli w zakresie postawionej hipotezy badawczej, zgodnie z którą obowiązujące przepisy prawa karnego zapewniają kompletną ochronę wierzycieli. Aby jednak dokonać owej oceny, niezbędne jest ustalenie istoty zachowań, które szkodzą wierzycielom. Dlatego zaproponowana została analiza rozwiązań historycznych w Europie pozwalająca ustalić cechy charakterystyczne czynów szkodzących wierzycielom, rozwój instytucji dotyczących ochrony wierzycieli i podstawy karalności zachowań dłużników w określonym kształcie, przeprowadzona w rozdziale I. Analiza historyczna prowadzi do wniosków, jakie płyną z rozwoju instrumentów prawnych służących ochronie wierzycieli, które mogą być wykorzystane do doskonalenia tej ochrony. Wskazuje jednocześnie na to, że zakres regulacji powiązany jest z danym systemem gospodarczym, a pośrednio wyznaczony przez system polityczny, co daje przesłanki do dopasowania ochrony w zależności od funkcjonującego systemu gospodarczego. Rozwiązania, jakie były stosowane w poszczególnych krajach, różniły się od siebie, czego podstawą były właśnie rozbieżności w rozwoju handlu i gospodarki. Dysproporcje dotyczyły również poszczególnych grup społecznych, w tym ich uprzywilejowania. Analiza rozwoju regulacji odnoszących się do ochrony wierzycieli dotyczy także ziem polskich, ponieważ i tutaj stosowane były rozwiązania, które miały odstraszać dłużników od zachowań krzywdzących wierzycieli.

Należy zaznaczyć, że istotne z punktu widzenia wierzycieli było uznanie, iż przestępstwa te na tyle szkodzą rozwojowi gospodarki, że konieczne jest ściganie ich przez państwo z wykorzystaniem jego organów. W polskiej tradycji prawnej najważniejszym aktem prawnym był Kodeks karny z 1932 r., a to z kilku powodów, przede wszystkim ze względu na przyjęcie uregulowań, które były nowe w tym sensie, że nie opierały się na poprzednich kodeksach karnych, a ponadto były rozwiązaniami nowoczesnymi w systemie gospodarki przemysłowej, niespotykanymi w Europie. Ponadczasowość regulacji przyjętych w Kodeksie karnym z 1932 r. jako wzoru dla nowych rozwiązań prawnych potwierdziły niedoskonałe uregulowania Kodeksu karnego z 1969 r., które chroniły tylko wybranych wierzycieli i z których ustawodawca, po zmianie ustroju gospodarczego, pośpiesznie się wycofał. Tę ponadczasowość potwierdził fakt, że w ustawie o ochronie obrotu gospodarczego z 1994 r. przepisy Kodeksu karnego z 1932 r. przyjęte zostały w dużym zakresie, a modyfikacje wprowadzone również w Kodeksie karnym z 1997 r.

wynikały głównie z popełnionych błędów legislacyjnych i nieuwzględnienia koncepcji ochrony wierzycieli oraz istotnych rozwiązań przewidzianych w Kodeksie karnym z 1932 r.

Trzeba też podkreślić, że ochrona karna wierzycieli jest istotna z punktu widzenia rozwoju gospodarki, na co zwrócono uwagę w motywach do Kodeksu karnego z 1932 r., wskazując, że przyczynia się także do napływu pozakrajowego kapitału, który stymuluje rozwój gospodarki i dobrobyt obywateli. Historyczna analiza przyjętych i rozwijających się instrumentów prawnych ochrony wierzycieli przed nieuczciwymi dłużnikami dała podstawy do rozważań, czy przepisy karne tworzą spójny system ochrony wierzycieli na płaszczyźnie prawa karnego. Przesłanki na szkodę wierzycieli są zaliczane do przestępstw gospodarczych i jak prawie żadne inne są powiązane z prawem cywilnym, upadłościowym, restrukturyzacyjnym, handlowym, a także z prowadzeniem dokumentacji działalności gospodarczej. To na gruncie prawa cywilnego należy dokonywać wykładni takich pojęć jak „wierzyciel” czy „dłużnik”, a na podstawie prawa upadłościowego pojęcia „niewypłacalność” oraz „upadłość”. Stąd cały rozdział II poświęcony jest właśnie takim ocenom, które mają dać odpowiedź na pytanie o prawidłowość legislacji, dopuszczalną wykładnię przepisów oraz ich spójność wewnętrzną i zewnętrzną. Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że ocena podstawowa dokonywana jest na płaszczyźnie wykładni znamion poszczególnych przepisów dotyczących czynów na szkodę wierzycieli, ale kolejnym etapem jest możliwa modyfikacja na podstawie przepisów części ogólnej oraz szczególnej Kodeksu karnego, co jest przedmiotem rozdziału III.

Niewypłacalność, upadłość to nieodłączny element gospodarki rynkowej. Dlatego szczególnie interesująca jest ocena w ramach dopuszczalnego ryzyka gospodarczego, ale również ryzyka dnia powszedniego prowadzenia działalności gospodarczej, to ryzyko bowiem towarzyszy podmiotom prowadzącym działalność gospodarczą każdego dnia, a w przypadku niepowodzenia jest przedmiotem oceny w kierunku ustalenia popełnienia przestępstwa. Ważne jest oddzielenie bankructw przestępczych od tych, które są niezawinione, a do tego konieczna jest wiedza. Praktyka pokazuje, że zachowania gospodarcze, które są przedmiotem postępowań przygotowawczych i sądowych, pod względem czasowym są długotrwałe, a pod względem ilościowym są bardzo skomplikowane. W ramach – już początkowych – ustaleń trzeba odpowiedzieć na pytanie, czy mamy do czynienia z jednym czynem, który wypełnia znamiona wielu przepisów Kodeksu karnego oraz innych ustaw pozakodeksowych, czy też z wieloma, przy czym każdy z nich wypełnia znamiona jednego przestępstwa, ale nie można wykluczyć, że w rachubę wchodzi również kwalifikacja kumulatywna na podstawie wielu przepisów. Stąd problematyce zbiegu przepisów oraz zbiegu przestępstw poświęcony jest kolejny, IV rozdział niniejszej pracy.

Trzeba też zwrócić uwagę na właściwe stosowanie przepisów wobec dłużników, tak aby reakcja prawnokarna była właściwa i nie krępowała prowadzących

działalność gospodarczą. Stąd zajęcie się problematyką ochrony wierzycieli ze względu na jej ponadczasową aktualność oraz przede wszystkim weryfikację hipotezy badawczej dotyczącej oceny kompletności przyjętych rozwiązań i ewentualnych postulatów *de lege ferenda* jest jak najbardziej zasadne.

Praca jest przeredagowaną, uaktualnioną oraz skróconą wersją rozprawy doktorskiej, obronionej 4 lipca 2019 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

W tym miejscu chciałabym wyrazić serdeczne podziękowania dla mojego Promotora – prof. dr. hab. Witolda Kuleszy – za poświęcony czas i istotne wskazówki przekazane podczas pisania tej monografii. Pragnę również złożyć wyrazy podziękowania Recenzentom – dr hab. prof. ALK Annie Błachnio-Parzych oraz dr hab. prof. UKSW Marii Szczepaniec – za cenne uwagi, które zdecydowały o ostatecznym kształcie pracy.

Podziękowania kieruję także do mojej Rodziny, w szczególności Rodziców oraz Brata, za udzielone wsparcie i pomoc.

Rozdział I

Dotychczasowe doświadczenia w zwalczaniu zjawiska udaremnienia zaspokojenia wierzyciela

1. Ochrona wierzyciela w czasach starożytnych i nowożytnych

1.1. Podstawowe tendencje kryminalizacyjne udaremnienia zaspokojenia wierzyciela na świecie

Zrozumienie istoty przestępstw przeciwko wierzycielom nie jest możliwe bez odniesienia się do zjawiska braku spłaty długów i w konsekwencji upadłości, określanej również jako bankructwo, oraz jego rozwoju, a także instytucji prawnych z nim związanych, na tle zmian społeczno-gospodarczych, które następowały w Europie.

Na początku rozważań należy poczynić ogólne zastrzeżenie, że instytucje powiązane z faktem braku zapłaty długu pojawiły się już w zamierzchłych czasach, kiedy ludzie zaczęli handlować pomiędzy sobą. Postępowanie, które wówczas stosowano wobec dłużników zaprzestających płacenia swoich długów, wytworzyło instytucje, które na przestrzeni wieków zostały zmodyfikowane i miały wpływ na obecne rozwiązania prawne. Należy zauważyć, że początkowo pojęcie „przestępstwa” rozumiane było nieco inaczej niż obecnie i oznaczało zło wyrządzone drugiemu, niezależnie od strony cywilnej czy karnej tego zła¹. Trzeba też nadmienić, że rozwój prawa karnego był ściśle związany z odwetem pokrzywdzonego za dokonane zło. Dopiero w momencie powstania organizacji rodzinnej (rodowej) pojawiło się wraz z odwetem pojęcie „kary”. Postrzegano wówczas przestępstwo jako niekorzystny skutek naruszający prawa jednostki, ale dotyczący też ogółu. Istotne jest, że początkowo nie wskazywano formy zawinienia, tylko skutek, który musiał rodzić reakcję

---

1 H. Behrman, *Bankructwo*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1932, s. 4.

karną². Stąd brak realizacji zobowiązania cywilnego uważany był za przestępstwo. Efektem tego było powstanie ogólnego typu przestępstwa (*delictum ex obligatione*)³. Stosowane sankcje karne miały zmusić do efektu najbardziej pożądanego ze strony wierzyciela, a mianowicie realizacji zobowiązania przez dłużnika.

W prawie mojżeszowym możliwe było ze względu na sytuację dłużnika odróżnienie trzech okresów. W pierwszym z nich, w przypadku niewypłacalności dłużnika, następowała niewola za długi. Dopuszczalne było zwolnienie z niedopełnionego obowiązku w roku odpuszczenia, który miał miejsce co siedem lat⁴. W drugim okresie egzekucja w roku odpuszczenia nie była możliwa, ponieważ wiązało się to z tym, że w tym roku pola nie były uprawiane⁵. Trzeci okres następował po wygnaniu. Przepisy *Deuteronomium*, które przewidywały to rozwiązanie, były więc korzystne dla tych dłużników, którzy nie posiadali nic⁶. Ze względu na szerzącą się samowolę wierzycieli wobec dłużników kolejne rozwiązania prawne wykluczyły niewolę za długi i wprowadziły wolną pracę w celu odrobienia długów. Pomimo że przepisy księgi *Leviticus z Pentateuchu* złagodziły sytuację dłużnika w ten sposób, że zakazały niewoli za długi, to w rzeczywistości nie poprawiło to położenia dłużników, ponieważ przepisy te były nagminnie łamane⁷.

W starożytnej Grecji ustawodawstwo Likurga zabraniało kontraktów handlowych z zagranicą. Stąd też stosunki zobowiązaniowe nie mogły się należycie rozwijać⁸. W Atenach, w ustawodawstwie Drakona, przewidywano, że niewypłacalny dłużnik dostawał się w niewolę wierzyciela, który mógł uczynić go swym niewolnikiem lub sprzedać⁹. Późniejsze rozwiązania znacznie poprawiły los niewypłacalnych dłużników. *Sejsachteja* Solona zniosła niewolę za długi i wprowadziła terminowe pozbawienie wolności¹⁰.

Rozwój ekonomiczny Rzymu wiązał się z rozwojem prawa obligacyjnego, którego rozwiązania funkcjonują w prawie do dziś. Prawo rzymskie chroniło wierzyciela w stosunkach obligacyjnych. Chodziło tutaj o ochronę obrotu gospodarczego wewnątrz klasy właścicieli, co łączyło się między innymi z wyodrębnieniem przestępstw działania na szkodę wierzycieli¹¹. Początkowa pozycja dłużnika była bardzo niekorzystna. Przepisy Prawa XII Tablic były dla dłużników niezwykle surowe (np. Tablica III, 1–3). Przewidywały egzekucję personalną na dłużniku, opartą na *legis actio per manus iniunctionem*. Dłużnik miał 30-dniową zwłokę, kiedy to winien

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*, s. 6.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, s. 6–7.

11 W. Pawełko, *Zapobieganie przestępstwom gospodarczym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 26–27.

wypełnić zobowiązanie. Jeżeli tego nie uczynił, wierzyciel miał prawo przetrzymać go przez 60 dni, w formie zastawu¹². W tym czasie dłużnik był trzykrotnie wystawiany na forum w celu wykupienia przez wyręczycieli. Po bezskutecznym upływie terminu dłużnik wraz z rodziną i majątkiem był sędownie przyznawany na własność wierzycielowi. Wierzyciel mógł zbyć dłużnika, uczynić go swym niewolnikiem, a nawet decydować o jego życiu¹³. Przepis Prawa XII Tablic przewidywał, w przypadku wielości wierzycieli, możliwość nawet pokrajania dłużnika¹⁴. Przepisy zostały złagodzone, ponieważ już w 312 r. przed Chrystusem *Lex Poetelia* wykluczyła możliwość zabijania dłużnika i jego niewolę¹⁵. Dłużnik, na podstawie *addictio praetoris*, mógł być przyznany wierzycielowi w celu odpracowania długu. W 110 r. przed Chrystusem pretor Rutilius wprowadził *missio in bona debitoris*, na podstawie której wierzyciel wchodził w majątek dłużnika. W tym czasie dłużnik tracił swój majątek, który mógł być przejęty od wierzyciela przez tego, kto wierzycielowi oferował wyższy procent jego żądań. Dłużnik tracił swój majątek, ale też popadał w infamię¹⁶. W 16 r. przed Chrystusem, na podstawie *Lex Iulia iudiciorum privatorum*, wprowadzono instytucję o nazwie *cessio bonorum*, która polegała na dobrowolnym odstąpieniu przez dłużnika swojego majątku wierzycielowi. Korzystającego z tej instytucji dłużnika nie spotykała infamia, nie mógł też być wtrącony do więzienia za długi. Rozwiązanie takie – korzystne dla dłużników – było przez nich nadużywane, co doprowadziło do tego, że cesarz Gracjan (375–383 rok po narodzeniu Chrystusa) żądał ograniczenia *cessio bonorum* do niezawinionej niewypłacalności¹⁷. W prawie rzymskim odmiennie traktowano dłużników, którzy pochodzili ze stanu senatorskiego, a służyła temu *distractio bonorum*, polegająca na publicznej sprzedaży poszczególnych składników majątkowych dłużnika¹⁸. W okresie późnego cesarstwa do prawa rzymskiego została wprowadzona nowa forma egzekucji – *pignoris capio*, będąca odpowiednikiem dzisiejszej egzekucji specjalnej¹⁹. W starożytnym Rzymie pretor – w związku z uszczupleniem majątku przez dłużnika – stworzył ochronę prawną dla wierzycieli, mającą na celu umożliwienie przeprowadzenia na majątku dłużnika egzekucji. Wierzyciele mogli skutecznie zakwestionować działania czynności, mając do dyspozycji trzy instytucje:

- 1) *interdictum fraudatorium*,
- 2) *restitutio in integrum*,
- 3) *Actio Pauliana*.

Pierwsza z wymienionych instytucji to interdykt, za pomocą którego wierzyciele mogli kwestionować skuteczność oszukańczych rozporządzeń majątkowych. Druga z przedstawionych to pozaprocesowy środek prawny udzielony przez

12 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 7.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*, s. 9.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

pretora po zapoznaniu się ze sprawą. Jego istotą było, w przypadku ustalenia, że zdarzenie wywołuje ujemne skutki prawne, uznanie go za niebyłe. Obie instytucje zostały zastąpione przez *Actio Pauliana* – skargę, której celem było unieważnienie czynności zdziałanych przez dłużnika w celu oszukańczego pomniejszenia swego majątku i uniemożliwienia zaspokojenia wierzycieli²⁰. Na podstawie *Actio Pauliana* prowadzący egzekucję lub wierzyciel mogli żądać zwrotu podstępnie zbytego majątku od nabywcy, który wiedział, że nabył go z pokrzywdzeniem wierzycieli. Na marginesie należy zaznaczyć, że obecnie art. 527 k.c. stanowi podstawę uznania za bezskuteczne czynności, które podjęte zostały z pokrzywdzeniem wierzycieli²¹.

Dopiero od 312 r. przed narodzeniem Chrystusa wierzycielowi przyznano prawo zaspokojenia się z majątku dłużnika. Instrumenty prawne dochodzenia swej należności pozostawiono do dyspozycji wierzyciela.

Jeżeli chodzi o ochronę wierzycieli w średniowieczu, to prawo kanoniczne przejęło, w zakresie środków egzekucyjnych, rozwiązania z prawa rzymskiego, z pewnymi modyfikacjami, w tym ze zniesieniem aresztu za długi. Pewne przywileje uzyskali duchowni, którzy mieli możliwość złożenia przysięgi zapłaty długów w przypadku poprawy swej sytuacji materialnej²². Prawo kanoniczne rozszerzyło skutki niepłacenia długów, ponieważ przyjmowało, że jest to grzech, do którego możliwe było stosowanie ekskomuniki i interdyku.

Rozwój prawa obligacyjnego dokonał się dopiero w miastach włoskich, gdzie nastąpił rozkwit handlu. Zasadą statutów włoskich było twierdzenie, że upadli są oszustami. Upadli, na podstawie Statutu Bressii z 1225 r., poddawani byli różnym praktykom, w tym wygnaniu z miasta po dokonaniu cesji i możliwości powrotu dopiero po tym, jak dłużnik porozumiał się z wierzycielami²³. Wierzyciele, którzy nie zostali zaspokojeni, mogli odebrać dłużnikowi oraz jego zstępny mienie, z wyjątkiem odzieży. Upadły musiał przyrzec, że ureguluje dług, gdy poprawi się jego sytuacja materialna (Statut Florencji z 1393 r., Statut Rawenny z 1471 r.)²⁴.

Wierzyciele mieli prawo wymuszania spłaty długu za pomocą tortur (Statuty florenckie z 1393 i 1415 r. oraz mediolański z 1396 r.). Nie były to wszakże jedynе kary, jakie spotykały niewypłacalnych dłużników, nakładano bowiem na nich lub na ich rodziny infamię²⁵. Przepisy te obejmowały tylko kupców, a więc osoby zawodowo trudniące się handlem. Nadto przepisy karne obejmowały bankructwa o charakterze kwalifikowanym, a dotyczące dłużników, którzy zbiegli, fałszowali księgi i dokumenty bądź oszukiwali. Przepisy karne obejmowały też osoby współdziałające z takimi dłużnikami²⁶.

20 W. Wołodkiewicz (red.), *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1986, s. 218.

21 W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 564.

22 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 12.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*, s. 13.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

Prawo germańskie przewidywało karanie za niedotrzymanie zobowiązań wynikających z umów prywatnych. Głównym środkiem pozostawionym do dyspozycji wierzyciela była grzywna. Prawo dopuszczało także oddanie dłużnika wierzycielowi w celu odpracowania długu (*Lex Salica*, *Lex Baiuvariorum*, *Lex Longobardorum*). Bardziej rygorystyczne rozwiązania znalazły się w *Lex Visigothorum*, które przewidywało, że dłużnik „albo ma oddać wszystko, albo też zostanie przysądzony jako niewolnik”²⁷. W prawie germańskim nie był znany areszt za długi. Bankructwo wiązano nie tyle z bezskutecznością egzekucji, co z faktem niepłacenia długu i złamania zawartej umowy. Choć niepłacenie długu miało miejsce w sferze prywatnoprawnej, uważano, że jest natury kryminalnej, a nie cywilistycznej. Przyjmowano, iż jest formą kradzieży, ponieważ w skład obciążonego długiem majątku wchodziły składniki należące do wierzycieli. Dlatego tych, co nie spłacali długu lub ukrywali jego składniki, traktowano jako dopuszczających się kradzieży i dłużnik musiał odpracować dług, przy czym nie tracił wolności osobistej²⁸.

W przeciwieństwie do wymienionych rozwiązań pozostawało klasyczne prawo miejskie. Prawo magdeburskie z 1261 r., Prawo miejskie augsburskie z 1276 r., bremeńskie z 1303 r. oraz statuty pruskie z 1338 r. przewidywały, że niewypłacalnego z własnej winy dłużnika można oddać w ręce wierzyciela lub oddać w niewolę za długi²⁹. Wiedeńskie prawo miejskie z 1340 r. i kolońskie prawo miejskie z 1437 r. przewidywały kary cielesne, które były stosowane do wydalonych z miast dłużników³⁰.

Prawo niemieckie nastawione było na wyrównanie szkody i dlatego karą śmierci karano dłużnika, który zbiegł bez pozostawienia majątku. Pragmatyzm owego prawa przejawiał się w tym, że niektóre miasta niemieckie przewidywały wolny giejt dla tych dłużników, którzy powrócili z majątkiem lub ułożyli się z wierzycielami³¹. Na marginesie należy wskazać, iż niemieckie kodyfikacje karne z początku XVI w., tj. *Bambergensis* z 1507 r. oraz *Constitutio Criminalis Carolina* z 1532 r., nie zawierały przepisów o bankructwie³². Natomiast Ordynacja Policyjna Rzeszy z 1548 r. wprowadziła pojęcie bankructwa do prawa powszechnego. Ordynacja przewidywała nadto wzajemną pomoc na terenie całej Rzeszy w ściganiu zbiegłych dłużników. Wymieniony akt prawny zrównał pojęcie bankructwa z kradzieżą³³. Podobne przepisy przewidywała Ordynacja Policyjna Rzeszy z 1577 r.³⁴ Również według przepisów Josephiny z 1787 r. traktowany jako złodziej był ten dłużnik, który ukrył, przemilczał lub w jakikolwiek sposób usunął część swego majątku

27 *Ibidem*, s. 14.

28 *Ibidem*, s. 15.

29 *Ibidem*.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*, s. 16.

32 *Ibidem*; M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 327.

33 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 16–17.

34 *Ibidem*, s. 17.

względem swoich prawowitych wierzycieli³⁵. Późniejsze niemieckie prawo karne z XVII i XVIII w. rozwijało się w formie ustawodawstwa partykularnego, które także przewidywało karanie dłużników. Powszechne Pruskie Prawo Ziemskie z 1794 r. rozróżniało cztery formy bankructwa: 1) oszukańcze, 2) swawolne, 3) nieostrożne, 4) lekkomyślne, dla których przypisane były szczegółowo omówione stany faktyczne³⁶. Dalszy rozwój prawa został zdominowany rozwiązaniami kodyfikacji napoleońskiej. Należy tylko podkreślić, że w Kodeksie karnym Rzeszy z 1871 r. ograniczono karalność do kupców³⁷. Rozwiązanie to było wyrazem poglądu, że karani mogą być tylko profesjonalni uczestnicy obrotu.

W prawie francuskim unormowania dotyczące bankructwa znalazły się w tzw. *ordonnances* królewskich, których wprowadzenie było wyrazem rozwijającego się systemu kapitalistycznego³⁸. Pierwszy z nich wydał Franciszek I w 1536 r. W tym akcie prawnym przewidywano sankcje dla upadłych w postaci kar cielesnych oraz pręgierza³⁹. *Ordonnance* Karola IX z 1560 r. oraz *ordonnance* Ludwika XIII z 1629 r. przewidywały karę śmierci dla dłużników, którzy nie spłacili długu. W prawie francuskim, w edyktie Henryka IV z 1609 r., pojawiły się obok norm karnych również normy cywilne przewidujące unieważnienie czynności dokonanych przez dłużników⁴⁰. Więcej uwagi odnośnie do upadłości poświęcono dopiero w *ordonnance* z 1673 r., który zawierał trzynaście artykułów, dotyczących między innymi: ustalenia bilansu przez upadłego, unieważnienia czynności mających na celu oszukanie wierzycieli, mocy wiążącej decyzji większości wierzycieli w stosunku do mniejszości, z wyjątkiem wierzycieli hipotecznych i uprzywilejowanych. Nadto przepisy te dotyczyły działalności syndyka, kary śmierci za bankructwo i kar pieniężnych dla współuczestników przestępstwa⁴¹. Kolejne zmiany wprowadzone zostały na podstawie Deklaracji z 1721 r., która przewidywała ściganie bankrutów tylko wtedy, gdy zgodę wyraziła większość wierzycieli⁴².

Najdawniejsze prawo rosyjskie przewidywało także odpowiedzialność osobistą dłużnika. Dłużnik mógł być sprzedany na targu, jeżeli nie udowodnił, że niewypłacalność powstała bez jego winy. W wiekach XV i XVI niewypłacalność dzielono na zawinioną i niezawinioną oraz handlową i niehandlową. Należy też wspomnieć o akcie prawnym z 1800 r. – *Bankrotskij ustaw* – który dzielił upadłość na

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*, s. 18.

37 *Ibidem*.

38 Kwestia ta została podniesiona przez K. Koranyia w pracy *Powszechna historia prawa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 248, gdzie autor pisze, że wpływ rozwijających się stosunków kapitalistycznych przejawiał się we wprowadzeniu karalności podstępного bankructwa (fatszywa kryda). Ponadto wskazuje, że już w pierwszej połowie XVI w. stosowane były dotkliwe kary, z karą chłosty, pręgierza, karami na czci włącznie. Edykt z 1609 r. przewidywał nawet karę śmierci, która w praktyce nie była jednak stosowana.

39 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 19.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*, s. 19–20.

42 *Ibidem*, s. 21.

nieszczęśliwą, nieostrożną lub złośliwą, przy czym te dwie ostatnie formy upadłości uznawano za bankructwo⁴³. Bankructwa nieostrożnego mógł się dopuścić tylko handlujący. Pozostałych form mógł się dopuścić również niehandlujący⁴⁴. Bankructwo złośliwe, którego dopuścił się niehandlujący, zrównane było z fałszem, natomiast jeśli dopuścił się go handlujący, uważane było za kradzież publiczną. Od 1832 r. obowiązywała w Rosji ustawa o upadłości handlowej, która odnosiła się tylko do handlujących i przewidywała kazuistyczne przypadki bankructw⁴⁵. Kolejny akt prawny, tj. Kodeks kar głównych i poprawczych z 1847 r., ustanawiał dla złośliwych bankrutów kary w postaci ciężkich robót oraz 40–60 chłost.

Ten krótki rys historyczny uprawnia do postawienia tezy, że od samego początku pozycja wierzyciela była silna, choć zakres przysługujących mu środków do wymuszenia spłaty długu ulegał zmianie, ponieważ na przestrzeni wieków widoczne jest wyraźne przejście od odnoszenia bankructwa do sfery cywilnej i osobistej odpowiedzialności dłużnika do uznania, że bankructwo ma charakter przestępstwa i egzekucję należy skierować do majątku dłużnika, a nie jego osoby⁴⁶. Należy podkreślić, że ten kierunek zmian miał charakter czysto pragmatyczny.

1.2. Podstawowe tendencje kryminalizacyjne udaremnienia zaspokoienia wierzyciela w Polsce do roku 1932

Zrozumienie istoty przestępstw przeciwko wierzycielom, które uregulowane są w obecnie obowiązującym Kodeksie karnym, nie jest możliwe bez choćby fragmentarycznego wskazania polskich rozwiązań prawnych.

Początkowo – w ramach ochrony wierzycieli – nacisk został położony na odzyskanie przez wierzyciela utraconego majątku. Istotne było wyrównanie szkody. Miało to tym większe znaczenie, że w przeważającym zakresie odzyskanie długu zależało do inwencji wierzyciela. Wierzyciel miał prawo skierować swoje postępowanie do dłużnika jako osoby. Dopiero w późniejszym czasie straciła na znaczeniu odpowiedzialność osobista dłużnika za długi, a zyskała odpowiedzialność majątkowa. Dawne prawo polskie oceniało czyn na podstawie skutku, bez odróżniania krzywdy cywilnej od kryminalnej. Początkowo sankcję karną traktowano jako indywidualny odwet. W miarę rozwoju instytucji władzy wykształciło się pojęcie kary jako formy materialnego odszkodowania na rzecz tejże władzy⁴⁷. W okresie wczesnego średniowiecza kara zastosowana przez wierzyciela miała charakter personalny, kierowana była do dóbr osobistych dłużnika, takich jak życie i wolność

43 *Ibidem*, s. 23.

44 *Ibidem*.

45 *Ibidem*.

46 J. Piotrowski, *Przedsiębiorstwo państwowe w sądowym postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1982, s. 7, pisze o odejściu od wykonywania wyroków przez wierzyciela i przekazaniu tej czynności władzy państwowej.

47 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 24.

osobista. Wierzyciel mógł uczynić dłużnika swoim niewolnikiem. Jeszcze do wieku XIV wierzyciel mógł dłużnikowi uwłaczać, odebrać mu majątek, okaleczyć, a nawet pozbawić życia⁴⁸. Dopiero Statut wiślicki z 1347 r. ograniczył możliwości postępowania wierzyciela w stosunku do dłużnika do czasowej niewoli za długi, która mogła być stosowana do momentu wykupienia się dłużnika poprzez zapłatę długu, wyręczenie lub stawienie rękojmców⁴⁹. Statut wiślicki, podobnie jak prawo niemieckie, pojęciem *furtum* obejmował stany faktyczne, polegające na usuwaniu mienia, do którego wierzyciel rościł pretensje. Następnie rozwinęła się egzekucja do majątku dłużnika. Do dłużników, którzy nie mieli majątku, a także do dłużników nieściągalnych, stosowano więzienie za długi. Trwało ono tak długo, aż dług nie został spłacony⁵⁰. Gdy czynności egzekucyjne, w części, zostały przejęte przez organy państwowe, niewykonanie zobowiązania traktowano jako obrazę sądu⁵¹. Organy państwowe nakładały karę na dłużnika, który nie dopuszczał do zajęcia mienia przez woźnego sądowego. Taką samą karę pieniężną stosowano do dłużnika, który nie dopuszczał do realizacji środka egzekucyjnego w postaci tzw. intromisji, tj. wwiązania się wierzyciela w część majątku dłużnika odpowiadającą wielkości należności⁵². Na podstawie *Formula processus* z 1523 r. procedura została znacznie uproszczona. Zrezygnowano ze stosowania kary za niedopuszczenie do egzekucji. W razie odbicia intromisji starosta po bezskutecznym zawezwaniu dłużników nakazywał intromisję pod groźbą potrójnego *vadium*, w połowie przypadającego wierzycielowi, a w połowie jemu⁵³. Nadto opornego dłużnika można było skazać na banicję lub zamknięcie w wieży⁵⁴. Podobne rozwiązania zawierały Konstytucje inflanckie króla Stefana Batorego z 1582 r.⁵⁵ Konstytucja z 1548 r. zmieniła natomiast procedurę egzekucyjną wobec nieosiadłych dłużników. Przewidywała ona, że w terminie 2 tygodni po wyroku zasądzającym dłużników, którzy nie uregulowali długu lub nie dali rękojmi, można było skazać na banicję lub zamknąć w wieży⁵⁶. Podobne rozwiązania przewidziano w Statucie litewskim 1529 r. oraz w jego nowej redakcji z 1566 r. Pewne złagodzenie stanowiska wprowadziła konstytucja uchwalona na Sejmie Wileńskim w 1578 r., przewidywała bowiem interwencję starosty lub sędziego po wyczerpaniu zwykłych środków egzekucyjnych. Oporny dłużnik był wzywany przed sąd królewski, który mógł orzekać więzienie, grzywnę oraz przymusowe wwiązanie. Niestawiennictwo skutkowało banicją⁵⁷.

48 *Ibidem*, s. 25.

49 *Ibidem*.

50 J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 309.

51 H. Behrman, *Bankructwo*, s. 26.

52 *Ibidem*.

53 *Ibidem*.

54 *Ibidem*.

55 *Ibidem*.

56 *Ibidem*, s. 27.

57 *Ibidem*.